

EMMANUEL
GERARD

**Een nooit
voltooide
geschiedenis**

150 jaar

*sociale wetenschappen
in Leuven*

**Lannoo
Campus**

D/2022/45/43 – ISBN 978 94 014 7594 5 – NUR 741

Vormgeving omslag en binnenwerk: Gert Degrande | De Witlofcompagnie

© Emmanuel Gerard & Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2022.

Uitgeverij LannooCampus maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij,
de boeken- en multimediodivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Alle rechten voorbehouden.

Niets van deze uitgave mag veeleelvoudigd worden en/of openbaar gemaakt,
door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze dan ook,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij LannooCampus
Vaartkom 41 bus 01.02
3000 Leuven
België
www.lannoocampus.be

Postbus 23202
1100 DS Amsterdam
Nederland
www.lannoocampus.nl

| Inhoud

Woord vooraf	6
1/ ONTLUIKENDE WETENSCHAP	9
2/ NIEUWE HORIZONTEN. DE SCHOOL VOOR POLITIEKE EN SOCIALE WETENSCHAPPEN	15
3/ IMMOBILISME EN VERNIEUWING NA 1918	39
4/ DE JAREN DERTIG. TAALSTRIJD EN IDEOLOGISCHE VERWARRING	51
5/ ONTVOOGDING VAN DE SOCIALE WETENSCHAPPEN	69
6/ DE JAREN ZESTIG. WETENSCHAPPELIJKE VERNIEUWING, EXPANSIE EN CONTESTATIE	95
7/ DE GEBOORTE VAN EEN NIEUWE FACULTEIT	117
8/ CONSOLIDATIE	131
9/ TRANSITIE 1991-2000	145
10/ METAMORFOSE	161
Slotbeschouwingen	183
Verantwoording, bronnen en literatuur	188
Bijlagen	194
Eindnoten	203
Namenregister	212

Politicologen en communicatiewetenschappers, sociologen en antropologen: ze zijn niet weg te denken uit de samenleving van vandaag. Ze bevolken openbare besturen, communicatiebedrijven, de diplomatie, de kaders en studiediensten van vakbonden, werkgeversorganisaties, politieke partijen en ngo's. In de media leveren ze bijna permanent commentaar over de meest uiteenlopende sociale problemen en achter de schermen adviseren ze beleidsmakers. Die professionelen zijn vaak opgeleid aan onze universiteiten met hun gevestigde vakgroepen en departementen, waar professoren en hun medewerkers sociaalwetenschappelijk onderzoek produceren dat zijn weg vindt in doctoraten, vaktijdschriften en beleidsrapporten. De vanzelfsprekendheid van hun activiteiten kan ons doen vergeten dat die academische disciplines recente takken aan de boom van de wetenschap zijn. De eerste sociologen studeerden af in de jaren 1960, de eerste communicatiewetenschappers in de jaren 1970. In Leuven ontstond de Faculteit Sociale Wetenschappen pas in 1971, vijftig jaar geleden. Uit de lucht gevallen kwam ze echter niet.

Dit boek handelt over de geschiedenis van onderwijs en onderzoek in de sociale wetenschappen aan de Leuvense universiteit. In praktische termen gesteld gaat het over de politieke wetenschap, de sociologie, de communicatiewetenschap en de antropologie, vakgebieden die vandaag deel uitmaken van de Faculteit Sociale Wetenschappen. Met uitzondering van de antropologie hebben ze zich ontwikkeld in de schoot van de School voor Politieke en Sociale Wetenschappen waarvan de oorsprong teruggaat tot het einde van de negentiende eeuw. De economische wetenschap, die eveneens in de genoemde School is ontstaan, wordt hier aangeraakt maar niet uitgediept, omdat ze zich na 1941 in een ander kader heeft ontwikkeld en ten slotte in een andere faculteit is terechtgekomen. Onderwijs stond lange tijd op de eerste plaats, terwijl een onderzoekscultuur pas na de Tweede Wereldoorlog tot ontwikkeling kwam. Professoren en studenten komen in beeld, hoewel de eersten bij naam en de laatsten eerder anoniem aan bod komen.

Dit verhaal vangt aan in het midden van de negentiende eeuw, toen de sociale wetenschappen eerder buiten dan binnen de universiteiten stonden, hun naamgeving soms verwarrend en hun omschrijving nog zeer elastisch was. Pas in de twintigste eeuw hebben de genoemde wetenschappelijke disciplines zich uitgekristalliseerd. Bepalend daarbij waren niet alleen wetenschappelijke discussies, maar evenzeer de institutionele inbedding en de bredere maatschappelijke ontwikkelingen, drie sporen die we in dit boek willen volgen om de vormgeving van de sociale wetenschappen aan de Leuvense universiteit in kaart te brengen.

De katholieke universiteit van Leuven was lange tijd uitsluitend Franstalig. Onder druk van de vernederlandsing van het openbare leven in Vlaanderen kregen geleidelijk ook ‘Vlaamse leergangen’ een plaats. Na de integrale vernederlandsing van de Gentse rijksuniversiteit in 1930 werd dat beperkte aanbod uitgebreid tot een volledig Nederlandstalig programma en ontstonden er twee taalstelsels. De universiteit en haar faculteiten bleven echter ongedeeld en dat gold ook voor de School voor Politieke en Sociale Wetenschappen. De unitaire universiteit vormt dan ook het vanzelfsprekende kader voor deze geschiedenis en pas vanaf de splitsing in de jaren 1960 zullen we onze blik versmallen tot de Vlaamse universiteit. Het unitaire karakter van een instelling waarin het Frans de boventoon voerde, verklaart ook de Franse citaten. Ze geven beter dan een vertaling de cultuur van de instelling weer.

Het lag niet in onze bedoeling een encyclopedisch overzicht te brengen en evenmin een kroniek van scholen en instituten. Dat heel wat realia worden vermeld, is onvermijdelijk. We proberen tendensen aan te geven en de Leuvense sociale wetenschappen te kaderen in de ruimere maatschappelijke context. Niet alle aspecten worden even grondig uitgediept. Een evolutie van honderdvijftig jaar raakt bovendien aan een veelzijdigheid van problemen en ontwikkelingen. We zijn ons bewust van bepaalde lacunes, vooral waar het de eigenlijke wetenschapsopvattingen zelf betreft. Door massificatie van het hoger onderwijs en toegenomen specialisatie van het onderzoek kunnen vooral voor de recente periode alleen nog algemene trekken worden aangegeven.

We ronden dit verhaal af na de bestuursperiode van de eerste vrouwelijke decaan van de faculteit. De toekomst blijft open. En ook al volgen de veranderingen elkaar snel op, de erfenis van het verleden zal daarin blijven doorwerken.

1/ ONTLUIKENDE WETENSCHAP

Sociale wetenschappen in de negentiende eeuw: het is als een oersoep waaruit zich pas later diverse specifieke disciplines zullen ontwikkelen. Het is een wetenschappelijke bezigheid van observatie en registratie van maatschappelijke verschijnselen, die meer buiten dan binnen de universiteit te vinden is. Maar de grondstructuur van het universitaire landschap die na 1830 wordt uitgetekend, en meer bepaald het ideologische en wettelijke keurslijf van de universiteiten, zal doorslaggevend zijn voor hun latere ontwikkeling.

In het jonge België oogde het universitaire landschap zeer eenvoudig. Het land dankte aan de Nederlandse koning Willem I twee rijksuniversiteiten van recente datum, gevestigd in Gent en in Luik, en telde verder ook twee private universiteiten met zetel in Leuven en in Brussel. De ‘katholieke’ universiteit van Leuven werd in 1834 door de Belgische bisschoppen opgericht, maar beriep zich op de continuïteit met de oude universiteit in die stad, waarvan de stichting terugging tot 1425. De ‘vrije’ universiteit van Brussel was een initiatief van de Brusselse vrijmetselarij en een reactie op de bisschoppelijke instelling. Leuven en Brussel zouden polen worden in de negentiende-eeuwse cultuurstrijd en de elite leveren van de levensbeschouwelijke zuilen in wording. In Leuven bepaalden de bisschoppen het beleid via de door hen aangestelde rector – zonder uitzondering een vooraanstaande geestelijke – en dat zou zo blijven tot in de jaren 1960. Aan alle Belgische universiteiten was het Frans de voertaal van bestuur en onderwijs. Tot in de jaren 1880 bleven ze bovendien een exclusieve mannenwereld en voor Leuven gold dat zelfs tot aan de Eerste Wereldoorlog.

De universiteiten waren bestemd voor een maatschappelijke elite en telden samen tegen het einde van de negentiende eeuw niet meer dan 5.000 studenten.¹ Zonder overdrijving kunnen we stellen dat ze aanvankelijk niet veel meer waren dan opleidingsscholen voor advocaten en geneesheren, ook al telden ze vier faculteiten. Wijsbegeerte en letteren en wetenschappen golden als voorbereiding voor de rechten, respectievelijk de geneeskunde, en zouden pas tegen het einde van de negentiende eeuw hun eigen finaliteit krijgen. Leuven voegde daar vanuit haar eigen opdracht een vijfde, theologische faculteit aan toe. Politieke, sociale en economische wetenschappen, waarvan het object trouwens nog onduidelijk omschreven was, waren aan de universiteiten afwezig, tenzij in embryonale vakken als publiekrecht, politieke economie en moraalfilosofie, die op het programma van de rechtenstudies stonden. De inhoud van de universitaire studies werd in sterke mate bepaald door de eerste organieke wet op het hoger onderwijs van 1835. Die gaf de overheid een sterke controle zowel over de rijksuniversiteiten als over de vrije instellingen. Het doctoraat in de rechten en dat in de geneeskunde, die toegang gaven tot het beroep van advocaat en arts, waren namelijk ‘wettelijke graden’, waarvan de inhoud – zeg maar: de eindtermen – door de wet was vastgelegd en die door een centrale examenjury werden toegekend. De vrijheid van de universiteit was hier beperkt. Naast wettelijke graden kenden universiteiten ook ‘wetenschappelijke graden’ toe. Dat waren de opleidingen zonder wettelijke regulering die de universiteiten naar eigen goeddunken konden organiseren maar waaraan ook geen beroepskwalificatie verbonden was. Overigens had onderwijs voorrang op wetenschappelijk onderzoek; en dat onderwijs was encyclopedisch en theoretisch.

Binnen de beperkingen van de universitaire structuren en eveneens vanuit een veeleer professionele bekommernis ontstond er nochtans al vroeg een richting politieke en administratieve wetenschappen. Brussel ging daarbij voorop, ongetwijfeld omdat de universiteit van de vrijmetselarij nauw verbonden was met de liberale kringen van de hoofdstad, die geïnteresseerd waren in de opbouw van een modern staatsapparaat. Bij haar stichting in 1834 had de Brusselse universiteit zelfs een Faculteit Politieke en Administratieve Wetenschappen opgericht, die echter ten gevolge van de al genoemde wet van 1835 en de uniformisering van de universitaire studies die eruit voortvloeide, weer werd afgeschaft. Daarop organiseerde Brussel in de rechtsfaculteit een studierichting politieke en administratieve wetenschappen, die in 1849 door de liberale regering tot wettelijke graad werd verheven. De nieuwe organieke wet op het hoger onderwijs van dat jaar creëerde inderdaad de graad van doctor in de politieke en administratieve wetenschappen, toegankelijk voor kandidaten in de rechten. Het examen had betrekking op slechts drie vakken: politieke economie, publiekrecht en administratief recht. Voor doctors in de rechten, die al een examen hadden afgelegd over de eerste twee vakken, volstond een examen over het vak administratief recht.

Als antwoord op die ontwikkeling organiseerde Leuven vanaf 1849 in de rechtsfaculteit eveneens het wettelijk doctoraat in de politieke en administratieve wetenschappen. Bovendien creëerde Leuven vanaf 1857 een wetenschappelijke graad in de diplomatieke wetenschappen, een tweejarig programma met enkele nieuwe vakken, waaronder volkenrecht en diplomatieke geschiedenis. De studie was toegankelijk zonder specifieke toelatingsvoorwaarden en leidde tot het certificaat in de diplomatieke wetenschappen. Als de student al houder was van het diploma van doctor in de politieke en administratieve wetenschappen, leidde ze tot de graad van doctor in de diplomatieke wetenschappen. Geen van beide opleidingen kende veel bijval. De wettelijke graad werd jaarlijks toegekend aan drie à vier studenten, soms iets meer, soms ook minder. Voor kandidaten in de rechten was de keuze tussen een doctoraat in de politieke en administratieve wetenschappen of een doctoraat in de rechten ongelijk, terwijl het doctoraat in de politieke en administratieve wetenschappen voor een doctor in de rechten nauwelijks een meerwaarde bood. Bovendien vermeldde de wet van 1849 geen enkel beroep waarvoor de graad van doctor in de politieke en administratieve wetenschappen vereist was, zoals bij de andere wettelijke graden wel het geval was.

Het geringe succes van het doctoraat in de politieke en administratieve wetenschappen zegt echter weinig over het inhoudelijke belang van het programma. Twee van de drie vakken, publiekrecht en politieke economie, waren namelijk in de eerste plaats vakken binnen het curriculum van de rechten. Publiekrecht was een commentaar op de grondwet (en de Belgische was door haar liberale karakter een buitenbeentje in Europa), politieke economie of staathuishoudkunde handelde over de productie en de verdeling van de welvaart. In Leuven werd het onderwijs van beide vakken bijna veertig jaar gedomineerd door één man, met name Charles Périn (1815-1905).² Zijn opvattingen inzake publiekrecht werden vooral gekenmerkt door een stelselmatige kritiek op de moderne liberale instellingen, hoewel hij op het economische vlak dan weer het liberale marktprincipe aanvaardde en alleen in de christelijke caritas een remedie zag om de sociale nood te lenigen. Hij had met zijn ultramontaanse, antiliberale stellingen een merkbare invloed op de katholieken van zijn tijd en verwierf internationaal een zekere bekendheid.³ Zijn ‘liberale’ tegenspeler aan de Leuvense universiteit was Jan-Jozef Thonissen (1816-1891), die, hoewel belast met de leerstoel strafrecht, herhaaldelijk het publiekrecht, de politieke geschiedenis en de politieke economie beoefende. Hij kreeg de eerste vijfjaarlijkse staatsprijs voor sociale wetenschappen en is vooral bekend door zijn verzet tegen de doodstraf.⁴ Maar Périn noch Thonissen heeft een blijvende bijdrage geleverd tot de politieke, sociale en economische wetenschappen.

Het zou verkeerd zijn de stand van de ‘sociale wetenschappen’ af te meten aan de universitaire belangstelling in het algemeen en de Leuvense in het bijzonder. Integendeel, sinds de achttiende eeuw was het aantal publicaties over politiek, economie en de samenleving als sociaal verschijnsel toegenomen, maar hun auteurs waren veeleer, in België zoals elders, buiten de universiteiten te situeren. De Franse Revolutie, de doorbraak van het liberalisme en van het representatieve regime, en de revolutie van 1830 brachten ook in België een rijke oogst aan publicaties, die balanceerden op de rand van wetenschap en engagement. Daarnaast leidden de gevolgen van de ‘industriële revolutie’ – de term werd voor het eerst omstreeks 1830 gebruikt – tot een proliferatie van sociale studies, zeker in de jaren 1840, toen de prille industrie door een zware recessie werd getroffen. Veel weerklank in België kregen de geschriften van de Franse vroegsocialisten, terwijl de Duitser Karl Marx (1818-1883), die in Brussel zijn *Communistisch Manifest* neerpende, de eerste scherpe analyse van het kapitalistische systeem leverde en meteen een niet te negeren bijdrage aan de sociologie in wording. Voor katholieken en liberalen gold hij als een gevaarlijke stokebrand die de wind van de revolutie en de klassenstrijd aanwakkerde.

De ‘sociale wetenschappen’ richtten zich vooral op de ‘sociale kwestie’, d.i. het pauperisme en het arbeidersvraagstuk, en werden niet zelden bedreven door verlichte ambtenaren en artsen, die uit demografische, hygiënische of sociale bekommernis de maatschappelijke realiteit observeerden en registreerden. Edouard Ducpétiaux (1804-1868), inspecteur van het gevangeniswezen, verrichtte baanbrekend onderzoek naar arbeidersbudgetten. De meest markante figuur was de wiskundige Adolphe Quetelet (1796-1874), directeur van de Brusselse Sterrenwacht en als voorzitter van de Centrale Commissie voor de Statistiek ook de grondlegger van de tienjaarlijkse volkstellingen. Op basis van de statistiek ontwikkelde hij een sociologie *avant la lettre*, de zogenaamde sociale fysica, een term die ook werd opgeëist door de Franse vader van de sociologie Auguste Comte (1798-1857). De term ‘sociale fysica’ drukte de overtuiging uit dat niet alleen in de natuur maar ook in het maatschappelijke leven wetmatigheden schuilden. In 1862 werd onder Belgische impuls de kortlevende *Association internationale pour le progrès des sciences sociales* boven de doopvont gehouden.⁵ Internationale spanningen en de groeiende clerico-liberale tegenstelling deden haar de das om. Dat de bandbreedte van de ‘sociale wetenschappen’ in die tijd zeer ruim was, kan men afmeten aan de belangstellingssfeer van de vereniging: wetgeving en vooral strafrecht, politieke economie, onderwijs en opvoeding, weldadigheid en volksgezondheid. Sociale wetenschappen waren in die jaren een beleidsgeoriënteerde, op maatschappelijke verbetering gerichte bezigheid. Een aspect dat ook vandaag van wezenlijk belang is voor veel van haar beoefenaars.

2/ NIEUWE HORIZONTEN. DE SCHOOL VOOR POLITIEKE EN SOCIALE WETEN- SCHAPPEN

Tegen het einde van de negentiende eeuw versnelt het ritme van de samenleving: de democratie is in aantocht en de burgerlijke structuren staan onder druk. De zittende elite zoekt naar nieuwe beheersingsmechanismen en de universiteiten blijven niet achter. Politieke en sociale wetenschappen krijgen een groter gewicht en een modern gezicht. Leuven gunt hun in 1892 ook een eigen school. Die belangrijke innovatie betekent de ware start van de sociale wetenschappen in Leuven.

In 1876 werd onder de katholieke regering een nieuwe wet op de toekenning van de academische graden goedgekeurd, die de mogelijkheid schiep voor de modernisering van het universitair onderwijs. De nieuwe wet brak namelijk de grote greep van de overheid op de universiteiten. Ze schafte het systeem van de centrale examenjury af, en gaf de universiteiten de bevoegdheid voortaan zelf de wettelijke graden toe te kennen. Professoren kregen nu meer ruimte voor een persoonlijke invulling van vakken zoals politieke economie en publiekrecht, die op het wettelijk programma van de rechtenstudies stonden. Bovendien was het doctoraat in de politieke en administratieve wetenschappen niet langer een wettelijke graad, zodat de universiteiten zelf het programma van die opleiding konden bepalen. De nieuwe wet zou de universiteit in staat stellen zich gemakkelijk in te schakelen in de snelle ontwikkeling van de wetenschappen. In de volgende decennia veranderde inderdaad haar karakter. De Duitse universiteiten met hun experimentele laboratoria en hun praktische oefeningen kregen meer en meer navolging. Van een opleidings-school werd de universiteit ook een centrum van wetenschappelijk onderzoek.⁶

Drie vernieuwers

De directe resultaten waren nochtans miniem, althans op het terrein van de politieke, sociale en economische wetenschappen. De universiteiten behielden het doctoraat in de politieke en administratieve wetenschappen als wetenschappelijke graad, maar zonder opvallende wijzigingen in het programma.⁷ In Leuven, Gent en Luik telde het doctoraat nu vier in plaats van drie vakken: publiekrecht, politieke economie, administratief recht en volkenrecht. Administratief recht, dat tevoren het verschil had uitgemaakt tussen het doctoraat in de rechten en het doctoraat in de politieke en administratieve wetenschappen, was echter sinds de wet van 1876 een onderdeel van de rechtenstudies, zodat het verschil nu alleen lag in volkenrecht. Een proefschrift was niet vereist. Wel werd de studie losgekoppeld van de rechtenstudies als zodanig. De rijksuniversiteiten stelden haar toegankelijk niet alleen voor kandidaten in de rechten, maar ook voor kandidaten in de wijsbegeerte en de letteren, mits een aanvullend studieprogramma. Leuven stelde het doctoraat open voor kandidaten in de rechten en voor kandidaten in de morele en historische wetenschappen, mits een voorbereidende proef.⁸ Weer bleef het doctoraat in de politieke en administratieve wetenschappen een minderwaardig diploma. De belangstelling was dan ook nooit overweldigend, integendeel, en zo was het ook aan de andere universiteiten.

Toch vormden de vakken van het doctoraat in de politieke en administratieve wetenschappen als het ware een springplank voor vernieuwing. Publiekrecht en politieke economie waren bijzonder gevoelig voor de maatschappelijke omwenteling van het einde van de negentiende eeuw. Bovendien konden de studenten die de colleges volgden, in de jaren tachtig kennismaken met drie markante professoren, namelijk Victor Brants (1856-1917), Désiré Mercier (1851-1926) en Jules Van den Heuvel (1854-1926). Die waren ontvankelijk voor de vernieuwing van de mens- en maatschappijwetenschappen.

Victor Brants, doctor in de wijsbegeerte en de letteren en doctor in de rechten, nam in 1881 het vak politieke economie over van zijn leermeester, de omstreden Charles Périn, toen die wegens zijn controversiële standpunten de universiteit moest verlaten.⁹ Brants, die verbonden was aan de letterenfaculteit, doceerde verder ook moderne geschiedenis en zou zich als een veelzijdig geleerde laten kennen. Anders dan Périn, die de liberale economie accepteerde en de oplossing verwachtte van de christelijke moraal en de patronage, raakte Brants gewonnen voor een transformatie van het liberale regime in de richting van een corporatieve samenleving en meer overheidsinterventie.

Het corporatisme was een opvatting over de samenleving die vooral in katholieke milieus ruime aanhang kende, maar ook vele ladingen dekte. De samenleving bestond niet uit geïsoleerde individuen maar uit groeperingen zoals het gezin of beroepsgroepen die als levende delen, als kleine lichamen in het grote maatschappelijk lichaam werden beschouwd. Een harmonieuze samenleving moest die lichamen of korpsen – vandaar het woord corporatisme – erkennen. Dikwijls verwezen de katholieke voorstanders naar de middeleeuwen toen de ambachtsgilden een vorm van sociale vrede zouden hebben gerealiseerd. Daarom pleitten ze voor de herinrichting van die gilden, corporaties van patroons en arbeiders, als een remedie tegen de sociale anarchie en de klassenstrijd van de socialisten. Over de precieze vormgeving van een corporatieve samenleving bestonden bijna evenzoveel meningen als voorstanders. Tot en met de Tweede Wereldoorlog zouden corporatieve ideeën, in telkens aangepaste vorm, dominant aanwezig zijn in de School voor Politieke en Sociale Wetenschappen.

In 1881 behoorde Brants tot de medestichters van de Société belge d'économie sociale, een geleerd genootschap dat zich inspireerde op de monografische methode van Frédéric Le Play (1806-1882). In zijn bekende werk *Les ouvriers européens* (1855) had deze Franse ingenieur tientallen monografieën samengebracht van arbeidersgezinnen uit alle streken van Europa. Het waren casestudy's op basis van

nauwkeurige observatie ter plaatse aan de hand van uitgebreide budgetenquêtes. In feite verschilde de werkwijze van Le Play niet zeer van wat Ducpétiaux tevoren al in praktijk had gebracht, maar de Fransman oefende een sterke aantrekkingskracht uit op katholieke intellectuelen door zijn afkeer van de Franse Revolutie, zijn pleidooi voor sociale vrede en zijn belangstelling voor het gezin als hoeksteen van de samenleving. Tegenover de 'idées préconçues' van Jean-Jacques Rousseau en alle grote theorieën sindsdien plaatste hij de inductieve methode van de observatie.¹⁰ De belangrijkste innovatie van Brants lag op het vlak van het onderwijs, dat tot dan toe nog altijd encyclopedisch en theoretisch was opgevat. Naar Duits voorbeeld organiseerde hij aan de universiteit vanaf 1885 de *Conférence d'économie sociale*, een practicum of seminarie bij het vak politieke economie. Daarmee stimuleerde hij de studenten tot persoonlijk werk en promootte hij ook hier de methode van Le Play door enquête en fabrieksbezoek. Het zou een van de centrale seminaries van de nieuwe School voor Politieke en Sociale Wetenschappen worden.¹¹

Désiré Mercier, professor aan het Groot Seminarie van Mechelen, werd in 1882 benoemd aan de universiteit op de nieuwe leerstoel thomistische filosofie. Die kwam er op aandringen van paus Leo XIII, die een renouveau van het klassieke thomisme nastreefde en Leuven daarvoor een geschikte plek vond. Het was het begin van een ontwikkeling die in 1889 zou leiden tot de oprichting van het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte (HIW). Mercier wilde in confrontatie met de moderne wetenschap een katholieke filosofie ontwikkelen die een antwoord kon bieden op het positivisme van de negentiende eeuw. Het voorbeeld van de 'positieve' natuurwetenschappen inspireerde al langer sommige beoefenaars van de sociale wetenschappen, maar het positivisme, dat de werkelijkheid reduceerde tot observeerbare verschijnselen en de theologie en de metafysica verwierp, introduceerde op zijn beurt speculatieve wijsgerige kaders die haaks stonden op de katholieke *Weltanschauung*.¹² Het is Mercier die in zijn cursus de discussie aanging met de positivistische sociologen van zijn tijd, Auguste Comte, Herbert Spencer (1820-1903) en anderen, en daardoor de belangstelling voor de moderne sociologie binnenbracht aan de Leuvense universiteit. Zijn colleges konden onmiddellijk rekenen op ruime belangstelling: de 80 studenten van het eerste jaar waren na vijf jaar al verdubbeld tot 160 en dat voor een universiteit die om en bij de 1.500 inschrijvingen telde. Al in 1883 werd het vak van Mercier verplicht voor het doctoraat in de politieke en administratieve wetenschappen en het doctoraat in de diplomatieke wetenschappen.¹³ Leuven bracht daarmee een eerste substantiële toevoeging aan dat programma. Overigens reikte de invloed van het thomisme verder dan de eigenlijke filosofie. Door een meer moderne visie op het eigendomsvraagstuk, het loon en de sociale rechtvaardigheid had het neothomisme een rechtstreekse impact op de opkomende christendemocratie.

Dan was er ten slotte Jules Van den Heuvel, afgestudeerd als doctor in de rechten en doctor in de politieke en administratieve wetenschappen aan de Gentse universiteit. Als jonge advocaat was hij samen met zijn toekomstige collega Albert Nyssens (1855-1901), eveneens een alumnus van Gent, stichter van het weekblad *L'impartial de Gand*, waarmee hij de liberalen in de schoolstrijd bekampte. Zijn belangstelling voor de actieve politiek beïnvloedde zijn visie op de politieke wetenschap als een praktische wetenschap. In 1883 werd Van den Heuvel benoemd te Leuven op de leerstoel publiekrecht. De originaliteit van Van den Heuvel, die zelf in het buitenland had gestudeerd, bestond vooral in zijn interesse voor comparatief onderzoek. Hij wilde weg uit de wereldvreemde rechtstheorie, met haar principes en haar deducties, om door observatie van systemen en wetgeving in verschillende landen te komen tot praktische oplossingen die in België bruikbaar zouden zijn. Hij stimuleerde, zoals Brants, het persoonlijk onderzoek en moedigde zijn studenten aan tot deelname aan de reisbeurzenwedstrijd. Dat was toen een van de weinige mogelijkheden tot financiering van wetenschappelijk onderzoek in het buitenland. Vergelijkend onderzoek was een van de basisgedachten van de School voor Politieke en Sociale Wetenschappen, waarvan hij de stichter zou worden.

Deze drie hoogleraren stonden elk in hun domein symbool voor de vernieuwing die zich in de jaren tachtig van de negentiende eeuw aankondigde. Weg van het encyclopedische en het theoretische naar oorspronkelijk werk, door een confrontatie met de realiteit en de moderne wetenschap. Ze stonden voor drie richtingen, Van den Heuvel voor de politieke wetenschap, Brants voor de sociale en economische wetenschappen, Mercier voor de filosofie. De eerste twee oefenden een rechtstreekse invloed uit op de School, de laatste onrechtstreeks op de ontwikkeling van de politieke en sociale wetenschappen.

Kentering der tijden

Brants, Mercier en Van den Heuvel waren kinderen van hun tijd. Een tijd waarin de liberale burgerlijke samenleving uit haar voegen barstte en de horizons werden verbreed. De Europese landen stortten zich in een koloniale wedloop en veroverden nieuwe gebieden in Afrika en Azië. België werd daarin betrokken door het optreden van Leopold II en de stichting van Congo-Vrijstaat. Het socialisme was in opmars en mobiliseerde met de vakbeweging de arbeidersbevolking in de industriële centra, die getroffen werden door de economische depressie van de jaren zeventig en tachtig. In 1885 ontstond de Belgische Werkliedenpartij, die zich in 1889 aansloot bij de Tweede Internationale, gedomineerd door de Duitse sociaaldemocraten. De nieuwe fase in de industrialisering, beter bekend als de 'tweede

industriële revolutie', bracht een verdere toename van de fabrieksarbeid, een uitbreiding van de mechanisering en de nood aan meer scholing. De liberale staat, met zijn elitaire participatie en zijn minimale conceptie van de rol van de overheid, stond aan het begin van een fundamentele transformatie. De innoverende wetgeving op de sociale verzekeringen die kanselier Otto von Bismarck in het begin van de jaren tachtig in het pas gevormde Duitse Rijk invoerde, inspireerde vele landen tot navolging. Op sociaal vlak hinkte België achterop, maar na de Waalse arbeidersopstand van 1886 was ook hier de gang van de geschiedenis niet te stuiten. Een officiële Arbeidscommissie stelde een programma van hervormingen op, dat gedurende vijftien jaar het wetgevend werk zou inspireren. Brants maakte er deel van uit. In 1887 volgde het eerste resultaat, de wet op de nijverheids- en arbeidsraden, weldra gevolgd door de wet op de bescherming van het loon, de bescherming van vrouwen- en kinderarbeid, wetten op de sociale verzekeringen enzovoort. Van nog groter gewicht was de onweerstaanbare komst van het algemeen stemrecht, die in 1890 leidde tot de start van de eerste grondwetsherziening en de invoering – drie jaar later – van het meervoudig algemeen mannenstemrecht. Het aantal kiezers steeg spectaculair, van ongeveer 137.000 tot 1.370.000. De socialisten deden hun intrede in het parlement als derde partij naast de katholieken en de liberalen.

In dat kantelend tijdsgewricht kenden de politieke, sociale en economische wetenschappen een sterke expansie in Europa en in de Verenigde Staten van Amerika. Aan diverse universiteiten werden in de jaren tachtig van de negentiende eeuw scholen voor politieke en sociale wetenschappen opgericht. Het publiekrecht, traditioneel niet veel meer dan een commentaar op de grondwet, verbreedde zich tot 'politieke wetenschap', die het politieke systeem in al zijn componenten bestudeerde, de constitutionele zowel als de feitelijke. De sociale wetenschappen bleven nochtans gehandicapt door een gebrek aan consensus over hun afbakening en hun formeel object. Het wisselend gebruik van het enkelvoud en het meervoud, maar ook van de term 'sociaal', dan wel 'economisch' is symptomatisch voor de onduidelijkheid van deze wetenschappelijke bedrijvigheid, die minder een discipline voorstelde, dan wel een geheel van praktische leergangen over de samenleving. De onenigheid was overigens nog groter over de 'sociologie', die door de erfgenamen van Comte en Spencer werd beschouwd als 'de' sociale wetenschap, maar door haar determinisme en filosofisch positivisme weerstand opriep. Zelfs de Franse geleerde Emile Durkheim (1858-1917), die aan de basis van de empirische sociologie ligt, heeft door zijn positivisme een hypotheek gelegd op de ontwikkeling ervan. Bovendien werd sociologie nogal eens verward met socialisme. Sociologen zoals Durkheim stonden sympathiek tegenover het socialisme, en vele socialistische leiders waren geïnteresseerd in de nieuwe wetenschap die aan het sociale meer belang

hechte dan aan het individuele. Er was een verschuiving gaande van een liberaal naar een meer sociaal tijdperk, en in de sociale wetenschappen verschoof de klemtoon geleidelijk van de politieke economie naar de nog deels onbestemde sociologie.¹⁴ Hoe dan ook: politieke en sociale wetenschappen hadden een gemeenschappelijk kenmerk. Ze waren onmiskenbaar gericht op het sturen of het legitimeren van de maatschappelijke veranderingen.

De Belgische universiteiten ondergingen de weerslag van die ontwikkeling. De achterstand van het universitaire onderwijs in de politieke, sociale en economische wetenschappen werd regelmatig aan de kaak gesteld. De rector van de Luikse rijksuniversiteit wijdde zijn openingsrede van 1884 integraal aan het probleem van de politieke en sociale wetenschappen, terwijl de rector van de Brusselse vrije universiteit zijn openingsrede van 1888 hield onder de titel ‘Sociologie’, waarmee hij overigens geen sympathie voor die nieuwe wetenschap uitdrukte. Het jaar daarop creëerde Brussel een interfacultair programma politieke en sociale wetenschappen, het eerste in zijn soort. De ‘kathedersocialist’ Guillaume De Greef (1842-1924), een uitgesproken voorstander van de comtiaanse sociologie, kreeg daarin een bescheiden plaats.¹⁵ Hoewel dat programma een onfortuinlijk lot beschoren was – het vakkenpakket was te heterogeen om studenten te bekoren – was de stoot tot de uitbreiding van de politieke en sociale wetenschappen aan de universiteiten daarmee gegeven.

De oprichting van de School voor Politieke en Sociale Wetenschappen

Katholieken zochten naar een antwoord op de problemen van hun tijd, verontrust over de in hun ogen gevaarlijke socialistische beweging, maar – sommigen althans – niet ontevreden over de afbraak van de liberale samenleving. Die katholieke zorg kwam niet alleen tot uiting in een intensieve sociale actie, maar ook in een internationaal waarneembare wetenschappelijke activiteit. Zo waren velen ‘ervan overtuigd dat de katholieke sociale beweging moest gepaard gaan met een verdieping van de wetenschappelijke kennis en tevens dat tegen het positivisme een katholieke wetenschap moest worden gesteld, die een katholiek antwoord moest kunnen bieden op de noden van de tijd’.¹⁶ In 1886 organiseerden de Belgische katholieken een eerste congres van sociale werken in Luik, gevolgd door nog twee andere, in 1887 en 1890. Het waren congressen met internationale uitstraling, waaraan ook Leuvense professoren deelnamen. Die bijeenkomsten gaven een nieuwe impuls aan de verzuiling van de Belgische samenleving want in het verlengde ervan ontstond een brede waaier van confessionele verenigingen, gilden en ziekenfondsen, de Belgische Boerenbond (1890) en de Belgische Volksbond

(1891), het vehikel van de opkomende christendemocratie. Staatsinterventie en de vorm die de sociale organisaties moesten aannemen, veroorzaakten nochtans felle controverse. De encycliek *Rerum Novarum* van 1891 zette enkele bakens uit. Daarin pleitte paus Leo XIII voor een actieve, maar beperkte tussenkomst van de overheid in sociale zaken en juichte hij alle ‘corporaties’ toe, of die nu uit arbeiders, dan wel uit arbeiders en werkgevers bestonden. Het was een steun in de rug voor de ontluikende christelijke vakbeweging en voor de katholieke voorstanders van een sociale wetgeving. Maar ook de encycliek maakte geen einde aan de meningsverschillen. Bovendien raakten de Belgische katholieken verdeeld over de grondwetsherziening en de invoering van het algemeen stemrecht.

De oprichting van de School voor Politieke en Sociale Wetenschappen (Ecole des sciences politiques et sociales) aan de Leuvense universiteit, in 1892, paste in dat algemene klimaat. Ze was het werk van de professoren Jules Van den Heuvel en Victor Brants, daarin gesteund door hun collega Albert Nyssens.¹⁷ Het idee werd publiek gelanceerd op het algemeen katholiek congres van Mechelen van 8-12 september 1891. In de sectie onderwijs bracht professor Nyssens in naam van Van den Heuvel – op reis in Italië – een voorstel voor een betere organisatie van het onderwijs in de politieke en sociale wetenschappen om gelijke tred te kunnen houden met de maatschappelijke ontwikkeling. Dat onderwijs was volgens Van den Heuvel compleet verouderd. In zijn rapport somde hij drie redenen op voor een modernisering ervan: de beroepsvereisten voor al wie met het openbaar bestuur te maken had, de vereisten van de democratie die gegrondvest moest zijn op meer en betere vorming, en ten slotte de noodzaak om de rigide en onvruchtbare deductieve methode van de juridische opleiding te verlaten voor een inductief onderwijs dat steunde op de historische en comparatieve methode. Het congres volgde de rapporteur in zijn conclusies en stemde unaniem en zonder discussie in met de volgende wens:

*Considérant qu'il convient tout particulièrement à notre époque de mettre les jeunes gens catholiques à même de faire une étude approfondie des sciences politiques et économiques, l'Assemblée émet le vœu qu'il soit organisé à l'Université catholique de Louvain un enseignement ayant spécialement pour objet l'étude au point de vue de l'histoire et de la législation comparée, des principales branches du droit public et de l'économie.*¹⁸